

OSMANLI DEVLETI'NDE NEHIRLER VE GÖLLER 1

Hazırlayanlar
Prof. Dr. Şakir BATMAZ
Doç. Dr. Özen TOK

OSMANLI DEVLETI'NDE NEHIRLER VE GÖLLER 1

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Şakir BATMAZ - Doç. Dr. Özen TOK

Yayınevi

Not Yayınları, Kayseri 2015

Kitap Tasarım

Hilal ÇELİK

Baskı

Ekspres Baskı, Kayseri 2015

Tüm hakları saklıdır.

Tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz,
çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas edilemez

ISBN 978-605-64249-4-6

16. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ŞATTÜLARAP SUYOLU ULAŞIMINDA GÜVENLİĞİN SAĞLANMASINA DAİR BAZI TEDBİRLER

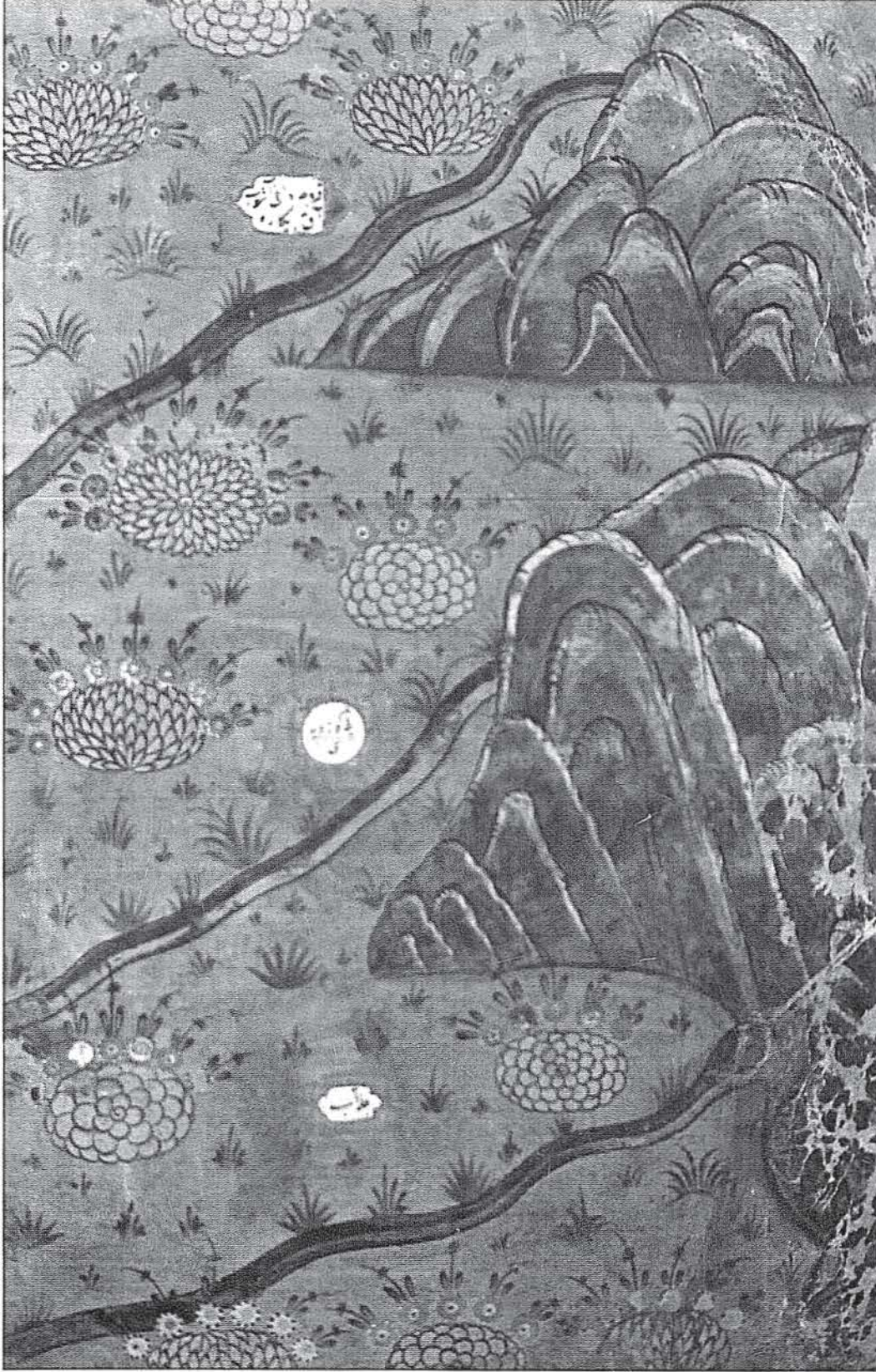
Prof. Dr. Osman KÖKSAL - Osmangazi Üniversitesi

Bilindiği üzere 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti Üç kıtanın bileşkesi üzerinde siyasi hâkimiyetini tesis ettiğinde, yönetim alanı içindeki üç büyük denizi de ya tamamen, ya büyük oranda ya da kısmen kontrolü altında tutuyordu. Yine üç kıtanın sularını üç denize taşıyan ve her biri su yolu ulaşımına müsait üç büyük nehrin hâkimi idi. Kronolojik sırasına göre sayarsak bunlardan ilki, Orta Avrupa ve Balkanların bir bölümünün sularını Karadeniz'e taşıyan Tuna; ikincisi, Doğu Afrika'nın sularını Akdeniz'e getiren Nil, en nihayet sonuncusu ise Doğu Anadolu ve Mezopotamya'nın sularını Basra Körfezi'ne boşaltan Fırat ve Dicle ile bunların birleşerek oluşturdukları Şattülarap nehirleri. Bu sonuncusu hem bölge üzerinde meskun yerli halktan âyende ve revendenin; hem de Basra Körfezi'yle Anadolu arasında mal taşıyan tüccarın sıklıkla istifade ettiği bir su yolu güzergâhı idi. Şattülarab'ın iki büyük kolundan Fırat'ın Birecik'e kadar gelen kısmında su rejimi düzgün ve nehir ulaşımına müsait olduğundan bu hattı kullanan tüccar, Mardin-Nusaybin üzerinden, tarihi İpek Yolu ile bağlantı kurabiliyordu.

Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferi sonunda Bağdat'ın mukavemet etmeden ele geçirilmesiyle birlikte burada bizzat Padişahın huzuruyla hemen idari teşkilatlanmaya gidilerek doğrudan Osmanlı yönetimi sağlandığı gibi, üç yıl sonra Basra'nın anahtarı bölge hâkimi Emir Raşid tarafından Edirne'de bulunan hükümdara gönderilerek itaat arz edilmiş, bu suretle Basra Körfezi'ne kadar tüm Fırat ve Dicle havzası denetim altına alınmıştı¹.

¹ Tebriz üzerinden cebri bir yürüyüşle 1534 Aralık ayı içerisinde (21 Cemaziyelevvel 941) Bağdat'a ulaşan Sultan Süleyman, şehirde kaldığı dört aylık süre içerisinde bölgede arazi tahriri yaptırıp yeni bir eyalet teşkilatı oluşturmuştu. 1538 yılında Portekizlilerin Körfezde gün geçtikçe güçlerini artırmalarından endişelenen Basra Hâkimi Megames oğlu Emir Raşid, oğlu Mâni, veziri Mir Mehmed ve kadıaskerinden oluşan elçilik heyetiyle ağır hediyelerle birlikte Basra'nın anahtarlarını da o sırada Edirne'de bulunan Sultan'a takdim edip itaatini bildirmiş, kendisine beylerbeylik beratı verilerek yerinde bırakılmıştı. Daha sonra Basra'da bir oldu bitti ile yönetimi ele geçiren Şeyh Yahya'nın başına buyruk tavrına hiddetlenen merkezî yönetim 1546 yılında Bağdat Beylerbeyisi Ayas Paşa riyasetinde düzenlenen bir operasyonla son vermiştir. Lütfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul 1341, s.350-355. Basra'nın merkezî yönetime katılışına ilişkin daha derli toplu bir çalışma olarak bkz. Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beğlerbeğliğinin Kuruluşu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, İstanbul 1971, S.25, s.51-72.

*Kızıltepe,
Matrakçı Nasub*

Şattülarap Suyolunda Denetim Güçlüğü ve Nedenleri

Hâkimiyet altına alınan iki nehir havzası, aslında Osmanlı idaresi için en bildik, dolayısıyla denetimi kolay bir bölge görünüyordu. Zira, muhtelif kesintileriyle birlikte, bu coğrafyada Selçuklulardan beri devam eden Türk yönetim geleneği; dahası Musul'a kadar olan bölgede yoğun Türk nüfusu vardı. Bunun dışındaki yerleşik sekene de -dil ve kültür farklılığına rağmen- en azından aynı dinî inancı paylaşıyordu. Tüm bu avantajlara karşın, Fırat-Dicle mecrasında seyr-i sefain güvenliğini sağlayabilmek için devletin epeyce bir süre uğraştığı görülmektedir. Bunun önemli nedenlerinden biri, arazinin doğal zorluğu idi. Suyolunun iki nehir birleştikten sonraki kısmında, özellikle Vasıt'tan aşağı körfez mansabına kadarki bölgede "Cezayir-i Irak-ı Arap" olarak adlandırılan irili-ufaklı pek çok adada² tavattun edip ziraat yapan Arap aşairi, hem birbirleriyle uğraşıyorlar, hem de zaman zaman korsanlıkla eşkiyalık arasındaki tutumlarıyla nehir üzerinden gelip geçenlere tecavüzden sakınmıyorlar, arazinin yapısı nedeniyle kolayca gizlenebiliyorlardı. İkincisi yerleşik muhtelif Arap aşairine mensup söz konusu unsurlar gerektiğinde içerden ve dışardan himaye görebiliyorlardı. İçeride en büyük destekleri bizzat bölgedeki bazı güçlü aşiretlerin reisleri idi. Mesela, Cezayir'in aşağısında Rahmaniye'de Nehr-i Tavi'l'in Şattülarap'la birleştiği arazide yerleşik olan ve bu nedenle Nehr-i Tavi'l Arabı olarak adlandırılan Arap aşireti Urban'ın en şedidiydi. Reisleri Fazl ibn Ebülleys bölgeyi kontrol ediyordu. Bir diğeri kısaca İbn Ulyan veya Ulyan-zade olarak zikredilen Mîr Ali ibn Ulyan olup emri altındaki aşiretlerle daha büyük bir alanı denetliyordu. Bunlar, devletle ilişkilerinde "kah itaat, kah isyan" üzere başına buyruk bir tavır sergiliyorlar ve merkezî müdahaleye engel oluyorlardı. Dış destek ve istinatgâhları ise daha çok komşu Safavî yönetimi idi.

Devlet merkezinden bölge yöneticileriyle yapılan yazışmalar, nehir güvenliği sorununun Kanunî'nin saltanatı sonlarına kadar sürdüğünü göstermektedir: Örneğin, Basra Beylerbeyisine yazılan Ekim 1564 tarihli bir hüküm (ferman) özetinde, "Cezayir tarafından vilayete fitne ve fesad için gelenlerin Arap gemilerine sığındıkları, yine Muşa'sa'a tarafından gelen atlı ehl-i fesadın buralarda gizlendiği" ifade edilerek, bölgedeki Sakaltutan adlı kalenin harebeye dönmesi, Zekiye Suyu üzerinde Mesih Paşa'nın yaptırdığı Taşköprü kalesinin yarar sağlamaması nedeniyle yolcuların (ebnayı sebilin) güvenliği için Basra'ya tabi Sadr-ı Süveyş Sancağında Şattülarap'a dâhil olan nehrin üzerinde Sahab demekle ma'rûf harkta bir kale yapılması istenmekte; ark üzerinde bina olunan kaleye Basra gönüllülerine ait 200 nefer gediğin yarısının kaydırılmasına izin verildiği bildirilmekteydi³. Nisan 1566'da Bağdat Beylerbeyisi-

² Gerek Şattülarap nehir yatağında, gerekse nehre karışan muhtelif kollar ve bunların oluşturduğu bataklıklar arasında irili ufaklı üç yüz altmış civarında ada mevcuttu, bu yüzden Körfezden Basra'ya kadar uzanan arızalı araziye Cezayir-i Şattülarap veya Cezayir-i Irak-ı Arap deniliyordu. Krş, Abdurrahman Sağırlı, *Mehmed b. Mehmed er-Rumi (Edirneli)'nin Nubbetü't-tevarih ve'l-ahbar'ı ve Tarih-i Al-i Osman'ı (Metinleri, Tablilleri)*, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, vr.86b-87a; Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar*, İstanbul 1329, s.83.

³ 18 Rebiülevvel 972/24 Ekim 1564 tarihli hüküm özeti için bk., *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565)*, Tıpkı Basım, Ankara 1995, s.130, belge no 275.

ne yazılan bir başka fermanında “Musul’da Aşağı Kargahmi? demekle ma’ruf yerden Tikrit’e varıncaya kadar olan yörelerde mütemekkin Arapların daima fesat ve şena’at üzere olup Bozulus ve Karaulus vesair gelip geçenlerden katl-i nüfus ve gâret-i emval ettikleri; bundan başka nefis-i Bağdat nevahi ve kurasından Tat ve Fellah taifesinin birer tarik ile dirliğe kondukları” belirtildikten sonra “Arap hasedlerinin ifsadlarının def ü ref ile dirliğe konan Tat ve Fellah taifesinin uzaklaştırılması” emrediliyordu⁴.

Şattularap Üzerine Bir Osmanlı Seferi Suyolu Güvenliği İçin Alınan Tedbirler

Yerli unsurların söz konusu serkeşane hareketleri, 1565 yılı baharında Cezayir’in aşağı kısmında daha büyük tehlikeye dönüştü. Ulyanoğlu’nun başını çektiği Urban, isyanını açığa vurarak eyalet merkezi Basra ile Fethiye ve Rahmaniye kalesini tehdit etmeye başladı. Yerel yöneticilerin devlet merkezine yazdıkları arizalara bakılırsa, bunlar Basra Körfezi’nde güç oluşturmaya çalışan Frenkler (Portekizliler) ile güç birliği içindeydiler, ayrıca komşu Safavi beylerinden destek alıyorlardı⁵. Bardağı taşıran bu son gelişme, vaziyetin hassasiyetini anlayan Osmanlı Devleti’ni Basra Körfezi’ne çıkış kapısı üzerindeki emniyeti sağlamak ve otoritesini perçinlemek üzere harekete geçirdi.

Bölgeye yakın vilayet yöneticilerine gönderilen emirler, sefer hazırlıklarına hemen başlanıldığını göstermekte, yapılacak operasyonun boyutlarına ilişkin ipuçları vermektedir: Örneğin, Ekim 1565’de Bağdat Beylerbeyi İskender Paşa’ya yazılan fermanında “daha önce Basra beylerbeyisinin yazdığı arıza ile vilayet-i cezâyirin üç yüz şatt⁶ olduğu, cümle kıla’ ve kurası su içinde olmakla cenk ile alınıp zapt edilmesinin mümkün olmadığı olmadığı; Birecik’ten 500 ve Bağdat’tan tedarik edilecek 200 gemi ile 2000 yeniçeri ve 5000 atlı ve 10.000 kemendâr Kürt gönderilir ise alınacak bazı tedbirler eşliğinde Arabın hakkından gelineceğinin bildirildiği” belirtilerek “Birecik’te 200 pâresi zahire, 150 pâresi asker götürmek üzere toplam 400 parça gemi yaptırması” emrediliyordu. Ayrıca “Basra Beylerbeyisinin yazdıklarını tetebbu’ veecessüs etmesi, düşmanın def ü ref’i için yapılması gerekenleri bir an önce arz etmesi” isteniyordu⁷. Ancak, tüm bu hazırlıklara rağmen, Avusturya meselelerinin öne çıkmasıyla 1566 yılında Avrupa yakasına sefer kararı alınmış, Cezayir üzerindeki Urbanın tenkili II. Selim’in saltanatı dönemine ertelenmiştir.

II. Selim’in cülusuyla birlikte, İbn Ulyan nezaretindeki Urban’ın Basra bölgesindeki tazyiki tekrar başladığından 1567 baharında birkaç yıldır hazırlık yapıldığı hâlde tehir edilen seferin icrasına karar verilmiştir. Katip Çelebi’nin aktardıklarına daya-

⁴ 7 Şevval 973/27 Nisan 1566 tarihli hüküm özeti, aynı defter, s.520, belge no 1451.

⁵ Abdurrahman Sağrılı, “Cezayir-i Irak-ı Arap ve Şattül-Arab’ın Fethi-Ulyanoğlu Seferi-1565-1571”, *İÜFTD*, S. 41, s. 49-50.

⁶ Şatt, aslında Arapça’da büyük nehir için kullanılan bir terimdir. Ancak burada her iki nehir ve bileşkesine karışan diğer akarsular ile iki nehri birbirine bağlayan kanallar ve muhtelif su hatları için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁷ 19 Rebiülevvel 973 (14 Ekim 1565) tarihli hüküm özeti, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*, Tıpkı Basım, Ankara 1994, s.150, belge no 353.

narak operasyonu kısaca özetlersek; Bağdat Valisi Çerkes İskender Paşa, nehir havzasında denetimi sağlamak üzere kara ordusuna serdar tayin edilip⁸ sefere memur edilmiştir. Şehrizol Eyaleti'ne atanan Muzaffer Paşa'ya eyaleti askerî ile bu kuvvete katılması emredilmiştir. Ayrıca Kilis sancağı mutasarrıfı Canbolad Bey⁹ nehir yoluyla hareket edecek donanmaya kaptanlıkla görevlendirilip Fırat Nehri'nin girişi olan Birecik'te hazırlanan 550 parça gemi¹⁰ ile nehir yoluyla sefere başlaması istenmiştir. Canbolad Bey, Halep civarından 6 000 kadar Arap ve Kürt askeri yazıp İstanbul'dan gönderilen iki bin yeniçeri ile iki yüz topçu askeri ile birlikte hazırlattığı donanmaya bindirerek güneye hareket etmiştir (11 Temmuz 1567/4 Muharrem 975)¹¹. Oğlu Hüseyin Bey'in sancağı olan Balis Kalesi'nde bir kaç günlük moladan sonra Ca'ber, Rakka, Sıffin, Rahbe, Âline, Hadîse, Heyt konakları geçilip Felluce'de birkaç gün daha konaklamadan sonra Hille'ye varıldıkta sıcaklar iyice bastırıldığından iki ay kadar havaların soğuması beklendi.

Donanma Hille'de konaklarken, sefere memur edilen Şehrizol beylerbeyi Muzaffer Paşa idaresindeki, Diyarbekir, Şehrizol, Musul ve Sincar birlikleri Bağdat'a ulaşmış ve Çerkes İskender Paşa'nın emrine girmiş bulunuyordu. Havalanın bir parça serinlemesi üzerine serdar İskender Paşa, maiyetindeki kara ordusu ile Cezayir üzerine intikale başladı. Bunu öğrenen kaptan Canbolad maiyetindeki askerleri donanmaya yükleyip Ekim ayı sonlarında (evasıt-ı Rebiülahir) yola devamla Emacine ve Semâvât sancakları üzerinden Ebu Kelbîn Suyu¹² Boğazını geçti ve iki nehrin birleştikten sonraki kısımda adalardan ilki olan Sadrü'd-dâr önlerine vardı.

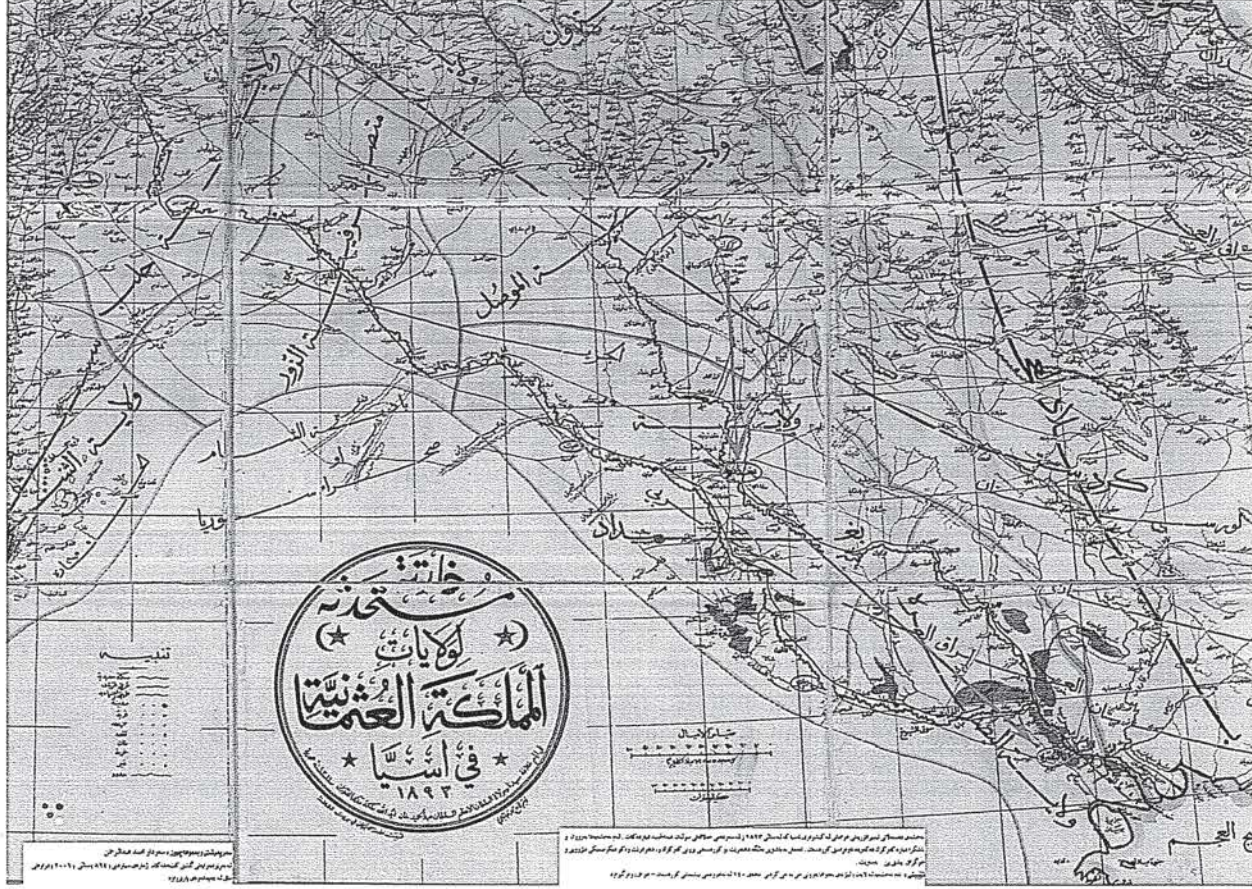
⁸ Katip Çelebi on beş yıldır Diyarbekir Beylerbeyisi olan Çerkes İskender Paşa'nın Seferi yönetmek üzere bu tarihte atandığını zikrediyorsa da yukarı belgede görüldüğü üzere 1565 yılında kendisi Bağdat Valisidir. Bk., yukarı dipnot 3.

⁹ Canbolad Bey için bkz. Şenol Çelik, "XVI. Yüzyılda Hanedan Kurucu bir Osmanlı Sancakbeği: Canbolad Bey", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, VII (İstanbul 2002), s.10-14.

¹⁰ Buradaki gemiyi suda yüzer vasıtaların genel adı olarak anlamak gerekir. Hiç birisi kalyon, kadırğa nevinden yelkenli açık deniz gemisi değildir. İnce donanma tabir edilen nehir donanmasını oluşturan gemiler, akıntının yüksek olduğu nehir sularında hem akıntı yönünde, hem akıntıya karşı kolayca yol alabilen ince-uzun, on sekiz yirmi kişinin bindirilebildiği kürekli kayıklardan oluşmaktadır. Bunların sayıca çokluğu, muhtelif cezirelerin çepeçevre kuşatılması ve asilerin kaçmasına fırsat verilmemesi bakımından önemlidir.

¹¹ Katip Çelebi, s.83. Ayrıntılı ve daha farklı bilgiler için bkz. Sağırılı, aynı makale, s.68-70.

¹² Veya Ebu Gülbin Suyu. Krş. Sağırılı, s.71.

Adada sakin urban, müdafaa için meterisler kurup tertibat almışlarsa da donanma yaklaştığında cesaret edemeyip kaçtılar. Zertuk Kalesi önlerine gelindiğinde Bağdat'ın 150 parçalık donanması da bu kuvvete katıldı. İskender Paşa'nın burada topladığı savaş meclisinde, cumhur reyî ile iki nehrin birleştiği Sadru'd-dâr girişinde "birbirine mukabil suya havale iki kal'a; yine Zertuk yakınında aynı şekilde iki kal'a inşa edilip içine asker ve levazım konuldu"¹³. Sonra güneye hareketle Sadru'l-bahrân adlı ada önüne varıldı. Vakit geçirmeden Urban'ın üzerine hücum eden Canbolad Bey, şiddetli bir çatışmadan sonra adanın sükutunu sağladı. Hurmalıklar tahrip edilerek yerlilerin direnci kırıldı ve karşılıklı iki kale de burada bina edilip kuvvet konuldu.

İskender Paşa, Ulyanoğlu üzerine yürüyeceği sırada İbn-i Ulyan, yeğeni ve Mehmed Haris adlı müftüsü aracılığı ile affını istedi ise de "Basra hazinesine her yıl 15.000 altın ve evlatlarından birkaçını Basra Kalesine rehin" göndermesi şart koşulup harekâta devam edildi. Yol boyu tüm adacıklar denetim altına alınıp Sa'iyye'ye varıldığında İbn-i Ulyan'ın kardeşi Mîr Sultan elli parçalık gemisi ile Osmanlı kuvvetlerine ka-

*Cezayir-i Irak-ı
Arap Seferi*

¹³ Sefere katılan kara ve nehir yoluyla hareket edecek birliklerin yol güzergâhları ile Şattularap üzerinde nehri kontrol eden kalelerin yerleri yukarıdaki haritada işaretlenmiştir.

tıldı. Yine Ali Paşa idaresindeki dokuz guraptan¹⁴ oluşan Basra donanması da ana donanmaya iltihak etti. Birleşik kuvvetler Fethiye Kalesi önüne ulaştığında civardaki tüm adalarda sakin Arap kabilelerinin ileri gelenleri (şeyhleri ve serdarları) Serasker İskender Paşa huzuruna gelip bağlılıklarını arzettiler. Sadece Rahmaniye Kalesi karşısındaki Nehr-i Tavi Arabı fesadını sürdürmekte ve serdarları Fazl baş eğmemektedir. Beş günlük bir muharebeden sonra askerleri perişan edildiği gibi köyleri ateşe verildi, ada kâmilen tahrip edildi. Üç nehrin birleştiği yerde bir kale daha bina olunup tahkim edilerek seferde yararlığı görülen Pîr Aziz'e sancak olarak tevcih edildi. Ulyanzade'ye yıllık 15.000 altın vergi tayin olunup, kardeşi Mîr Sultan'a Bevvâb sancığı verildi. Bölgedeki önde gelen şeyhlerin oğulları rehin olarak Basra'ya gönderildi ve Mart ayı başlarında (1568) sefere son verildi¹⁵. Bu örnekle Osmanlı yönetiminin yerel kuvvetleriyle bir operasyonu nasıl icra ettiği ve ne şekilde yönettiğini de görmüş oluyoruz.

İki yıl sonra yeniden harekete geçen Urban'ın bazı taşkınlıkları ve ele geçirdikleri Akçakale'yi tahrib etmeleri üzerine bir sefer düşünülmüşse de bundan vaz geçilip, Akçakale yerel kuvvetlerle elde edildikten sonra inşa edilen üç yeni kale ile tahkim edilmiştir. Ulyanoğlu'na ise Cârüz Kalesi ve civarı sancak olarak verilmek suretiyle kendisiyle anlaşılması ve bir daha problem çıkarmaması¹⁶.

Sonuç

Görüldüğü üzere Fırat-Dicle ile bileşkesi Şattularap havzasına yüzyılın ilk yarısında yerleşen Osmanlı Devleti, nehir hattında otorite kurma ve seyr-i sefer güvenliği konusunda epeyce bir süre sıkıntılar yaşamıştır. Söz konusu problem daha çok iki nehrin birleştiği aşağı kısmında kronikleşmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri, Şattularap havzasının coğrafi yapısıyla ilişkilidir. Nehir etrafındaki pek çok göl ve bataklık ile nehir içerisindeki büyüklü küçüklü üç yüz altmış civarında adacıkta denetim sağlamak kolay olmamaktadır. İkincisi Cezayir-i Şattularap ve civarında yerleşik Arap aşiretlerine mensup unsurların öteden beri sürdürdükleri yarı bedevi yaşantıları, itaat altına alınmalarını zorlaştırmaktadır. Bunlar üzerinde kolayca nüfuz kuran Ulyanzade gibi, Nehr-i Tavi Arabı reisi Fazl gibi hırs ve iktidar sahibi yerel hanedanlar, devlet denetimine engel olmakta, haramilik yapanları gizlemektedir. Havzanın aşağı kısmı devletin bel bağlayacağı Türk nüfusdan mahrumdur. Bundan ötürü emniyet ve asayiş sağlamak için mahallinden asker temini bile mümkün olmamaktadır.

Tüm olumsuzluklarına rağmen öteden beri hem yerel halk, hem ticaret erbabı, hem de Basra Körfezi üzerinde askerî etkinliğini arttırması gereken Osmanlı Devleti için önemli bir su yolu olan Şattularap'ta biran evvel devlet otoritesini tesis etmek seyr-i sefâin emniyetini sağlamak üzere, yönetim bir dizi tedbiri peyderpey devreye koymuş

¹⁴ Gurap, Uç kısımları yukarı doğru kıvrımlı bir gemi türü.

¹⁵ Ramazan ayı evailinde (975), Bu tarihte Canbolad Bey'e Bağdat istikametinde donanma ile geri dönüş izni verilmiştir. Katip Çelebi, s.84-85.

¹⁶ Ayrıntılar için bkz. Sağır, s.87-89.

ve uygulamıştır. Bunlardan biri, yerinden ve nehir üzerinden müdahalelerde bulunmak amacıyla suyolunun önemli merkezleri olan Bağdat ve Basra'da birer donanma vücuda getirmek olmuştur. Daha sonra hattın yukarısında Birecik'te küçük bir tersane kurularak burada imalata başlanmıştır. Bir diğer tedbir suyolunun kritik yerlerine kaleler inşa edip kontrol noktalarını arttırmaktır. Gerçi, söz konusu kaleler imparatorluğun diğer yerlerindeki gibi dayanıklı taş yapılar olmayıp, genelde bölgedeki yapı geleneğine uygun biçimde topraktan (kerpiç) yapılmaktadır. Ama malzemesi ne olursa olsun nehir güvenliğinin temini bakımından kontrol kaleleri hayati önem taşımaktadır. Stratejik önemi sebebiyle 1567 seferi sırasında nehrin aşağı havzasında en az dört yerde; Sadrü'd-dâr, Sadrü'l-Bahrân, Zertuk, ve Rahmaniye'de, daha sonra Akçakale ve diğer kritik bölgelerde karşılıklı kaleler inşa edilip içine yeteri kadar hisar-eri ve azep yerleştirilmiş her türlü mühimmat ve donanımı ikmal edilmiştir. Osmanlı yönetimi, gerekli gördüğü bazı stratejik adaları yerli Urban'dan arındırmış, onları himaye eden yerel aşiret liderlerinin otoritesine son vermiştir. Yukarıdaki sefer bu açıdan son derecede başarılıdır.

Ek

Belge No. 353

Kethüdarları olan Ali Çelebi'ye verildi. Fi 19 Rebülevvel sene 973 (14 Ekim 1565),
Yazıldı

Bağdat Beylerbeyisi İskender Paşa'ya hüküm ki;

Mukaddemâ Basra Beylerbeyisi mektup gönderip vilâyet-i mezbûrenin cezâyirde mu'âvid tâifesinden kavi düşmanı olmayıp onların mu'âveneti olmayacak aslâ düşman Basra'ya zarar erişirmek muhal olup ve ita'at eyleyenlerin aslâ faydası olmayıp fırsat bulduklarında isyan etmeleri mukarrer olup şöyle ki mezkûrlara tedârik görülmez ise vilâyet-i mezbûreye zabtı 'asir olup tedâriki dahi vilâyet-i Cezâyir üç yüz şat olup cümle kıla' ve kurâ su içinde olmağın cenkle alınıp zabt olunmak mümkün olmayıp evvel baharda Birecik'den 500 ve Bağdat'tan 200 pâre gemiler topları ve cenkileri ile ve dergah-ı mu'allâm yeniçerilerinden 2000 yeniçeri ve 5000 atlı ve 10.000 kemandâr Kürt irsâl olunur ise Birecik'ten gelen gemilerle Bağdat beylerbeyisi ile Fırat suyu biriktiği yer ki Sadrüd-dar demekle ma'ruftur, anda bir kal'a bina edip 200 atlı ve 400 kemandâr ve tüfenk-endâz vaz' edip ve Bağdat'tan gelen leşker ile ve ba'zı asker ile ve ba'zı Basra askeri dahi Şatt-ı Tavıl nâm şattın üzerinde bir kal'a bina edip iki cânipten düşman taşra çıkmağa kâdir olmadıklarından Şattü'l-Arap vilâyet-i cezâ'ire havâle olup hendekleri bend etmekle zira'at ederler. Zikr olunan asker bendlerin bozub suya gark etmekle zaruri oğulların rehin verip kanun üzere humsları alıncak küllî hâsıl olup Basra ve Cezâyir'e hazine vefâ ettiğinden gayri hazine dahi gönderilmek mühim olunur deyu bildirdi. İmdi bundan akdem vilâyet-i mezbûre mühimmi için Birecik'ten 400 pâre gemi yapılmak emrim olup 200 pâresi zahire için 150 pâresi asker götürmek için buyurdum ki hüküm-i şerîfim varıcak bu bâbda sen dahi kemal-i dikkat ve ihtimam eyleyip evvel cevabın ahvâl ve etvârın te-tebbu' ve tecessüs eyleyüp fi'l-vâki' a'dânın def ve refine vech-i meşrûh üzere tedârik mi gerek yoksa gayri tedarik mi lazımdır? Nicedir? itmâm her hususu ma'lûm edip dahi vilâyet-i mezbûrenin eğer fethi lazım olan yerlerinin fethi eğer memâlik-i mahrûsemden olanların a'dâdan def'i zararları her ne yüzden mümkün ve mutasavver ise hüsn-i tedarik edip vech ve münasip gördüğün üzere mu'accelen arz eyleyesin ki vakti ile her umûr tedarik olunup İnşallahurrahmân inâyet-i hakk ile işrab-ı Arabın haklarından gelinip eyyâm-ı sa'âdet-encâm ve hengâm-ı nusret-mercâmında memleket ve vilâyet emn ü emân ve re'âya ve berâyâ refahiyet ve itminân üzere olup kâr u kisblerine meşgûl olalar. Husûs-ı mezbûrun tedâriki senin rey-i isâbet-karînine tefvîz olunmuştur. Vech ve münasip gördüğün üzere tedâriki ne yüzden dîn ü devlete enseb ise.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Tıpkı Basım, Ankara 1994, s.150.

Kaynakça

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Tıpkı Basım, Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Tıpkı Basım, Ankara 1995.

ÇELİK, Şenol, "XVI. Yüzyılda Hanedan Kurucu bir Osmanlı Sancakbeği: Canbolad Bey", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, VII (İstanbul 2002), s.10-14.

KATİP ÇELEBİ, *Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar*, İstanbul 1329.

LÜTFİ PAŞA, *Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul 1341.

ÖZBARAN, Salih, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beğlerbeğliğinin Kuruluşu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1971, Sa.25, s.51-72.

SAĞIRLI, Abdurrahman, "Cezayir-i Irak-ı Arap ve Şattü'l-Arab'ın Fethi-Ulyanoğlu Seferi-1565-1571", *İÜEFİTD*, S.41.

SAĞIRLI, Abdurrahman, *Mehmed b. Mehmed er-Rumi (Edirneli)'nin Nubbetü't-tevarih ve'l-abbar'ı ve Tarih-i Al-i Osman'ı (Metinleri, Tablilleri)*, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.